
UN EXEMPLE PARADIGMÀTIC DE RECERCA GEOGRÀFICA A ESCALA LOCAL

Ressenya de Valls, cims i gent del Pirineu d'Ernest Costa i Savoia. Girona: Amics de Sant Aniol d'Aguja, 2023.

Joan Tort Donada
Departament de Geografia
Universitat de Barcelona
jtort@ub.edu

Resum. El text, que pren la forma de ressenya bibliogràfica d'una obra d'abast local d'un indret de la geografia pirinenca de gran predicament, vol ser, més enllà d'aquesta primera finalitat, un toc d'atenció envers l'interès i la potencialitat dels treballs de naturalesa geogràfica i històrica a escala local portats a terme de manera acurada i rigorosa. I amb una aportació objectiva de dades de primera mà i de coneixement basat en l'observació directa del territori i en l'exploració sistemàtica de les percepcions i de la memòria viva dels seus habitants –que acaben esdevenint els veritables protagonistes d'un treball concebut per part del autor, des del seu origen, com una aportació feta des de la plena assumpció dels valors de la denominada “escola excursionista”.

Paraules clau: Sant Aniol d'Aguja, Alta Garrotxa, excursionisme, patrimoni rural, paisatge

---

Resumen. El texto, que adopta la forma de reseña bibliográfica de una obra de alcance local de un lugar de la geografía pirenaica de gran predicamento, quiere ser, más allá de esta primera finalidad, un toque de atención hacia el interés y la potencialidad de los trabajos de naturaleza geográfica e histórica a escala local llevados a cabo de forma esmerada y rigurosa. Y con una aportación objetiva de datos de primera mano y de conocimiento basado en la observación directa del territorio y en la exploración sistemática de las percepciones y de la memoria viva de sus habitantes –que acaban convirtiéndose en los verdaderos protagonistas de un trabajo concebido por parte del autor, desde su origen, como una aportación hecha desde la plena asunción de los valores de la conocida, históricamente, como escuela excursionista catalana.

Palabras clave: Sant Aniol d'Aguja, Alta Garrotxa, excursionismo, patrimonio rural, paisaje

---

Abstract. The text, which takes the form of a bibliographic review of a work of local scope in a place of great importance in the geography of the Pyrenees, wants to be, beyond this first purpose, a touch of attention towards the interest and the potentiality of the works of a geographical and historical nature at a local scale carried out in a careful and rigorous manner. And with an objective contribution of first-hand data and knowledge based on direct observation of the territory and the systematic exploration of perceptions and living memory of its inhabitants – who end up becoming the true protagonists of a work conceived by the author, from its origin, as a contribution made from the full assumption of the values of the so-called, in Catalonia, *escuela excursionista*.

Key words: Sant Aniol d'Aguja, Alta Garrotxa, excursionisme (hiking), rural heritage, landscape

---

1. PROPÒSIT DEL LLIBRE

L'associació Amics de Sant Aniol d'Aguja, compromesa, en essència, amb la preservació del patrimoni de la vall d'Aguja, i havent posat en marxa la iniciativa de rehabilitar l'antiga rectoria per destinar-la a refugi excursionista i a centre d'interpretació del seu entorn, encarrega a Ernest Costa, a principi de 2019 un llibre sobre Sant Aniol. Rehabilitació de l'edifici i preparació del llibre van ser dues tasques que, des d'aquella data endavant, van caminar plegades: “Mentre es traguaven materials a peu a Sant Aniol, es treien runes o s'ajudava els professionals –s'hi diu a la presentació–, l'Ernest recorria el territori a la recerca d'imatges i de gent que hi hagués viscut, o es capbussava en arxius i biblioteques”. Amb el llibre esdevingut realitat, el seu objectiu, tal com es fa constar en aquell text inicial, queda prou clar: “Ens ajudarà a percebre el territori i l'ànima que s'hi amaga”.

No és un llibre, de cap manera, convencional: però és un llibre concebut, per part de l'autor, des d'uns criteris que gosem qualificar d'absolutament transparents. I amb una pretensió fonamental: donar a conèixer el territori que envolta el refugi de Sant Aniol. Com s'hi diu més endavant: “Se centra (...) en els llocs que per la història, per raons de relació social o per motius eclesiàstics han tingut o tenen vincles amb l'espai anomenat Sant Aniol d'Aguja. (...) I ho fa servint-se de fotografies i de textos”.

Ens fem ressò, en aquest punt, del capteniment metodològic de l'autor (i que es projecten tant en relació amb la fotografia com amb el text, que són entesos des d'un inici com a completament interdependents): “Les fotos defugen qualsevol frivolitat i busquen fer adonar com és el país, quines panoràmiques ofereix, quines activitats s'hi ha desenvolupat... Per mostrar com canvia [el país] al llarg de l'any les fotos s'han obtingut durant totes les estacions i sota circumstàncies diverses: en dies assolellats, de pluja, neu o boira.” (...) Per la seva banda, “els textos tenen una especial voluntat de fixar la memòria oral, atès que actualment es volatilitza amb facilitat.” (...) “Fotos i textos són el fruit d'una mirada volgudament esbiaixada. Nostàlgica fins i tot. Un Vallespir i una Garrotxa crepusculars (...) Una mirada que no obstaculitza tenir la decidida voluntat i l'afany de lluita necessaris per aconseguir un territori gestionat com cal i un Refugi de Sant Aniol que aconsegueixi les expectatives socials que s'hi ha posat”.

2. UN APUNT SOBRE L'ESTRUCTURA, I SOBRE EL CONTINGUT

Dèiem que no ens trobem davant un llibre convencional, i aquesta particularitat deriva, sobretot, de la seva estructura. Constituïda, essencialment, per cinc parts. A la primera, De lluny estant, l'autor suggereix "cinc indrets forans des d'on descobrir el territori tractat i com s'entrellaça amb les geografies veïnes". En segon lloc, a Sentinelles de les valls, "ascendim a cims ja aniolencs i apropiats per governar amb la vista les seves contrades establint un circuit que comença a la posta i acaba a sol sortint". Tot seguit, a Valls enfora, "ens situem a la perifèria d'aquestes contrades, enteses des del punt de vista orogràfic i fluvial, però que igualment s'hi troben estretament vinculades; de manera complementària, quan arribem a Valls endins penetrem en aquestes valls "agrupant-les d'acord amb les unitats conformades per alguns dels cursos hídrics més representatius, per algunes de les seves coves, per camins remarcables i per llocs de població". Finalment, a la part cinquena, Abans i després de Sant Aniol d'Aguja, arriba "l'hora de culminar el recorregut coneixent el fogar d'on surten els pares del futur monestir de Sant Aniol per, a continuació, acostar-nos a aquest desaparegut habitatge de monjos, a l'església posterior que hi perdura i al Refugi que actualment es basteix."

Importantíssim, a criteri nostre, és l'apartat terminològic (o lèxic específic del llibre). En altres paraules, l'atenció al llenguatge: un aspecte que se'ns apareix com a acuradíssim. Deixem, novament, que sigui l'autor qui ens en parli: "Al llibre hi figuren paraules que potser desconexiereu o que teniu mig oblidades (...). La coneixença del vocabulari de les llengües, i el del català molt i molt perquè va de mal borràs. En especial pateixen oblit (...) les paraules relacionades amb l'univers rural entès en un sentit ampli: agrícola, bosquetà, el món dels pastors... És un univers que desapareix, i, amb aquest, ho fan els mots que hi concerneixen (...) Com que aquestes pàgines (...) volen descriure una petita parcel·la de país, una condició irrenunciable passa per donar preferència a les paraules que s'hi utilitzen. (...) Les solucions que he buscat (...) són dues: procurar que el mateix text faciliti entendre el significat de les que podrien ser especialment conflictives, i redactar un glossari que aplegui, sobretot, aquelles que no s'expliquen."

Parlant de paraules, i de noms, al llibre prenen una rellevància particular dos topònims claus: Garrotxa i Vallespir. Dos noms d'història i d'antecedents molt diferenciats, amb un interessant joc entre el que és el seu respectiu ús com a "nom comú" i com a "nom propi" en el primer cas, i d'antiquíssim origen, i d'incerta etimologia, en el segon; però, en qualsevol cas, amb unes interessants confluències, transicions i paral·lelismes entre tots dos en el pla semàntic –o sigui, en el pla d'allò que seria el "significat del territori" (connexió hipotètica, considerada amb atenció per Coromines, entre el Vallespir i els Aspres). Aquí hi entra, també, en el cas del primer nom, la qüestió del matis: Garrotxa i/o Alta Garrotxa? No ens hi posarem, perquè entràriem, si ens ho miréssim des d'un pla estricte, en una disquisició sobre la delimitació del territori que, ara i aquí, no ve al cas (i que, d'altra banda, queda prou ben plantejada, com a problema, al llibre). Sí que ens sembla oportú, aquí, reportar, per la seva precisió i el seu valor sintètic, l'apunt que hi fa Josep Pla, al llibre Mieres i la Garrotxa, del qual el nostre autor es fa un ressò degut: "Jo no he cregut mai –diu Pla– que aquest accidentat rodal hagi format part de la

Garrotxa. Tot fa suposar, documentadament, que constituí la part meridional del Vallespir, comarca que com a conseqüència del Tractat dels Pirineus està travessada, de llevant a ponent, per la ratlla de la frontera amb França –o sigui, per una ratlla purament administrativa però real–, que no és cap destorb perquè la gent d’una banda i l’altra de la ratlla es trobin en un lloc o un altre des de temps immemorial i es coneixin i parlin i mengin i ballin com si fossin de la mateixa família.”

3. L’AUTOR EXPLICA LES SEVES MOTIVACIONS I LA SEVA PARTICULAR MANERA DE TREBALLAR

L’Ernest Costa, en ocasió d’una llarga conversa que vam tenir amb ell el desembre de 1997, amb Pere Tobaruela, ens va oferir unes “pistes” d’un profund significat a propòsit de la seva manera de mirar el món i de tractar d’explicar-lo. Les anotem seguidament perquè, per si mateixes, esdevenen prou il·lustratives:¹

“Sempre he sentit una forta atracció pel medi i, especialment, pel meu entorn més proper. De fet és un interès que, del meu record, he tingut durant tota la vida. I que, segurament, vaig començar a sentir de petit, quan vivia a Can Selló, una petita casa situada a l’obac d’un barranquet dels afores de Bescanó, petit municipi del Gironès on vaig néixer l’any 1940. Per anar a escola havia de desplaçar-me caminant al poble, que quedava a uns vint minuts de casa meva. Durant el trajecte m’entretenia observant els arbres, els ocells, les muntanyes. Em fixava en els detalls més insignificants del paisatge que m’envoltava i em preguntava el perquè d’algunes de les coses que veia, com ara per que uns arbres perdien les fulles i d’altres no. Recordo una de les meves primeres descobertes: l’olor dels pollanques, que em va arribar a captivar. La veritat és que aquest sentiment innat, aquesta fascinació per la natura va anar en augment quan els meus pares i una tia meva em van començar a portar a les sortides que organitzaven (...) A banda de tot això, el pare de la mare, l’avi Esteve, que era cap de l’estació de Bescanó, per on passava el tren de via estreta Girona-Olot, em portava a fer curts viatges per les vies del tren amb una petita vagoneta. Gràcies a aquestes incursions ferroviàries vaig adonar-me que més enllà del poble hi havia tot un món per explorar i per descobrir.” [p. 146]

4. SOBRE EL LIMITADÍSSIM PAPER DE L’ESCOLA EN LA SEVA FORMACIÓ. EL PAPER DE L’EXCURSIÓ I EL VIATGE

“L’escola [en el meu cas] va ser una experiència més negativa i més inhibidora que una altra cosa. (...) Sortosament, l’avi Esteve i el pare havien aplegat nombrosos llibres al llarg de la seva vida, que van venir a parar a les meves mans. Aquests llibres van ser una excel·lent pedra de toc en la meva formació

---

¹ La conversa va ser la base de l’entrevista referenciada a continuació: TOBARUELA, P.; TORT, J. (1998), “Ernest Costa, la fotografia com a voluntat d’explicar les coses”. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 47, 145-156. Es transcriuen, als paràgrafs següents, els fragments que il·lustren de manera més clara i explícita la particular manera de treballar de l’autor. Es pot accedir al text complet a: <https://revistes.iec.cat/index.php/TSCG/article/view/9913.001/42758>

personal i em van ajudar a obrir els ulls, perquè amb ells vaig aprendre coses que entenien fàcilment. Al cap i a la fi, la meua formació personal és essencialment la suma de les meues nombroses lectures i de les experiències que he viscut a la vida, particularment a través dels viatges i de les excursions.” [p. 148]

“Personalment, considero el viatge com una forma privilegiada de relació amb l'espai, i amb l'home. Viatjar m'ha donat l'oportunitat de conèixer molts indrets per mi mateix, viure directament el territori i parlar amb les persones que hi viuen. En aquest sentit, he plantejat els meus viatges com una experiència vital i no com una simple visita organitzada per una agència. He procurat no lligar-me als requisits d'un pla de ruta estricte i he procurat deixar també un marge important a l'atzar, a l'aventura.

En algunes ocasions m'he plantejat l'acte de viatjar com una manera de tenir un punt de vista inèdit sobre el món. Per exemple, durant unes vacances de l'any 1965, vaig proposar-me resseguir a peu un paral·lel. Concretament, el paral·lel 42 al seu pas per la península Ibèrica: des del cap de Begur fins a la desembocadura del riu Miño. Aquest viatge va ser tot un repte que em va permetre viure de prop la realitat social de l'època; especialment, la problemàtica dels immigrants il·legals que arribaven a Castella i a Euskadi des de Portugal, de pas cap a altres països europeus. Vaig poder veure en directe el món de misèria en què vivien aquestes persones. (...) L'hivern de l'any 1978, vaig acompanyar el camioner Josep Capdeferro en un dels seus trajectes europeus; exactament, vam anar des de Perpinyà fins a una refineria de petroli a tocar del mar Negre, o sigui, vam travessar de ponent a llevant gairebé tot Europa. Al viatge vaig poder observar com s'organitzaven els camioners, quins eren els seus costums... Vaig comprovar la seva solidaritat envers els altres camioners, la seva predisposició a afrontar i a resoldre els nombrosos entrebancs que sorgeixen al llarg del camí.” [pp. 148-149]

5. EL CONTACTE AMB LA GENT I AMB ELS LLOCS

“Jo parteixo de la base que, en general, a qualsevol excursió o viatge allò que és veritablement important és el contacte amb la gent i amb els llocs. Penso que és més important això, en tot cas, que el fet mateix de «viatjar», o sigui, de desplaçar-se físicament per l'espai. Per això m'agrada observar de prop, fixar-me en els «ingredients» de la ruta: la forma dels arbres, la remor dels rius, el brogit de l'aire, les ondulacions del relleu, els homes. M'agrada el fet de trobar algú, fins i tot a l'indret més recondit i solitari de la muntanya, i poder encetar la conversa. I, a partir d'aquí, poder interessar-me en les seves coses, en el seu món particular: els noms de lloc, les tradicions, les plantes, el bestiar... A més, quan viajo procuro integrar-me i adaptar-me tot el que puc a les condicions de vida del lloc que visito. És clar que per poder fer tot això, tal com us he explicat, em cal viatjar tranquil·lament, al meu aire.

Soc conscient que més aviat dec semblar un romàntic del segle passat, però no puc entendre el viatge d'una altra manera. Així m'ho van ensenyar a casa meua quan era petit, i així ho he anat fent al llarg de la meua vida. L'única cosa que pretenc és aconseguir entendre el territori per poder explicar després a la gent les meues apreciacions i les meues sensacions. Per això m'interesso per fotografiar allò que

crec que pot servir per transmetre l'essència d' un paisatge, d' una col·lectivitat humana. I és que, en definitiva, aquesta és la meua manera de compartir i de viure les coses.” [p. 149]

6. UN EXEMPLE D' “IMMERSIÓ EN EL TERRITORI”: LA TRANSHUMÀNCIA

“El meu interès pels pastors transhumants i per la transhumància en general té la mateixa motivació que els viatges i excursions que he realitzat durant la meua vida: descobrir, conèixer, explicar les coses del territori i la seva gent. En aquest cas s'afegeix el fet que la transhumància, entesa com a desplaçament de grans ramats amb els seus pastors, de la muntanya a la plana o a la inversa, és una activitat residual, pràcticament extingida, i això li dona un atractiu addicional. És, en certa manera, un món gairebé desconegut que esta a punt de desaparèixer. (...) El temps que vaig passar-me amb els pastors transhumants per terres de Castella va significar una vivència molt intensa; per això vaig pensar que seria molt interessant compartir una experiència així amb els pastors del nostre país. D'aquesta manera vaig planejar i dur a terme dues transhumàncies més: des del Torricó a les muntanyes de Castanesa i des de la serra del Cis fins a la Vall d'Aran. (...) Amb motiu d' aquests dos viatges, vaig anar recollint a la llibreta de camp tota la informació possible sobre la seva vida. I això em va permetre, un cop a casa, escriure un llibre on reflectir el món de la transhumància: les creences dels pastors, els seus remeis per curar malalties, la seva visió de la vida, els itineraris que resseguien les seves ramades, i, especialment, el seu ric i ampli vocabulari. En definitiva, vaig esforçar-me per plasmar una manera de viure que d'aquí a poc temps estarà viva únicament en el record d'unes poques persones.” [p. 152]

7. I, EN AQUEST CONTEXT, LA FOTOGRAFIA...

“A través de la fotografia intento explicar allò que he vist en les meves excursions. I per aconseguir un bon resultat procuro conèixer, tan a fons com puc, allò que vaig a fotografiar. Per això sempre que haig de fer un reportatge fotogràfic m'agrada documentar-me. En altres paraules: la fotografia no la concebo sense el coneixement previ; per exemple: una cosa és fotografiar arbres i una altra, ben diferent, és saber que són alzines, o bé roures, i quina és la seva importància dins el seu entorn. Oi que per escriure un text cal documentar-se? Doncs amb la fotografia passa el mateix. Al cap i a la fi, com l'escriptura, és un mitjà per comunicar-nos que en lloc d'utilitzar lletres utilitza imatges captades gràcies a la llum. En darrera instància, m' agrada que les meves fotografies serveixin de document, i per això procuro fer-les de la manera més acurada possible. Treballar així em permet fer ressaltar les singularitats d'un paisatge determinat; o sigui els aspectes que caracteritzen i diferencien un paisatge d'un altre.

Amb un plantejament com el que us he exposat, reconec que fotografiar un paisatge, en general o en detall, no és una cosa senzilla. Tot al contrari: el fotografia de sintetitzar totes les sensacions que percep en una fotografia; o sigui, ha de captar i de condensar tot un món en un enquadrament concret i en una mil·lèsima de segon. Personalment, sempre procuro transmetre la realitat tal com la veig, sense manipular-la. Tanmateix, soc conscient que cadascú té la seva pròpia percepció de la realitat.” [pp. 149-

150]

“Per a mi, la fotografia és un mitjà que m'ajuda a interpretar adequadament el paisatge, ja que m'exigeix observar-lo des de diferents òptiques per mirar d'aconseguir un bon resultat; d'altra banda, em permet compartir amb altres persones el coneixement que he adquirit a través de les meves vivències sobre el territori. (...) Amb el temps, vaig començar a pensar en la possibilitat de fer muntatges audiovisuals sobre els llocs que visitava, per poder ensenyar als companys les coses que havia vist a les excursions.” [p. 150]

“Soc conscient que davant certs temes he tingut el privilegi de ser de les últimes persones que ha viscut una determinada situació. Vull dir casos en que he pogut fotografiar activitats o maneres de fer o costums que pràcticament han desaparegut arreu. Però la veritat és que mai no m'he preocupat d'aquest vessant testimonial o «museístic» de la meua tasca. A mi m'interessen, per damunt de tot, les evidències de vida, els testimonis vitals. Si aquestes evidències són residuals, o estan en vies d'extinció, és una cosa que queda a banda del meu treball. Quan fotografio tinc tota l'atenció posada en el moment, en aquella situació concreta, única i irrepètible.” [p. 153]

8. APUNT FINAL

A l'epígraf de cloenda del llibre, que porta el suggerent títol d'Un refugi per al futur, i tot recapitulant sobre la premissa amb què l'associació Amics de Sant Aniol ha treballat des d'un primer moment (aconseguir fer realitat “un refugi amb cos i ànima”), l'autor apunta una sèrie d'idees i reflexions, fonamentades en el moment present però mirant cap a endavant en el temps, que, del tot coherents amb el sentit del llibre (i amb la iniciativa de la rehabilitació del Refugi que hi ha al darrere), em semblen dotades d'una significació profunda.

Parla l'Ernest, en primer lloc, de la possibilitat de convertir Sant Aniol en un punt privilegiat d'“irradiació del coneixement” sobre l'entorn. Un punt d'irradiació que permeti abordar, des de l'arrelament a allò tangible, a la realitat immediata, i des d'una voluntat de divulgació ferma i convençuda, les grans preguntes que ens planteja, en un moment donat, qualsevol lloc del món (i, en el cas que ens ocupa, un lloc del món tan connotat com Sant Aniol). Preguntes tan simples però tan imprescindibles com ara “Què se'n sap de com s'hi ha viscut, de la flora, de la fauna o de la geologia?” “Què se'n sap dels mites i les llegendes que s'hi ha originat” (i que han contribuït, amb la resta d'elements, a la construcció del significat d'aquest lloc al llarg de la història)?

Apunta l'autor, també, que el Refugi podria intervenir activament en el desenvolupament de la senyalització viària; senyalització –assenyala– feta sempre amb criteri i defugint els errors que tantes vegades l'acompanyen. Referències enteses, sempre, en un sentit creatiu: que ajudin a estimular, en el visitant, la imaginació i el sentit de la descoberta. Que esperonin “els dots d'observació perquè nosaltres mateixos puguem escollir els camins a seguir”. Noms, esdevinguts senyals, “que seran regals en alça en un món que cada vegada ens vol més dòcils i on no sortim de la rega que pretenen marcar-

nos”.

I, sense moure'ns del pla del llenguatge: “el Refugi –ens diu– podria acostar [els interessats] al vocabulari que empraven Verdaguer o Vayreda, dos homes per sempre units al terror aniolenc.” Com? D’una manera tan simple, però tan atractiva, com la de promoure lectures dels seus escrits, o bé “resseguint els atractius escenaris de la seva literatura”. I, sobre la base de propostes d’aquest estil, tractar d’apropar-hi la gent, en el sentit més ampli i més obert de l’expressió, des d’una voluntat, sobretot, constructiva i integradora. Fomentant l’actitud desperta, la mirada curiosa, l’interès i l’admiració, en una mesura o en una altra, envers tot allò que ens envolta. En altres paraules: incentivant allò que se’ns acudeix qualificar, senzillament, com l’aprenentatge del món.

Hem cregut oportú acabar la ressenya amb les paraules amb què l’Ernest tanca la seva obra. Pensem que són eloqüents per si mateixes:

“Les valls de Sant Aniol s’han buidat de muntanyencs. Són un desert humà. El futur és incert. Moltes són les preguntes. Serà possible una nova implantació humana? Com salvaguardar el patrimoni natural? De quina manera compaginar aquest valor amb possibles explotacions forestals modernes? Com aconseguir que l’arquitectura més pobre perduri? Com evitar que es consumeixi territori i afavorir que el territori ens faci millors? (...) Seria plausible que des del Refugi es propiciés la reflexió, l’estudi, la cerca de sortides airoses als inevitables reptes de futur. D’un refugi imaginat amb ‘cos i ànima’ és raonable una funció social a l’altura de les circumstàncies. Li faig confiança.”

Valls, cims i gent del Pirineu és, en un cert sentit, una elegia molt personal d’un món que desapareix. Un món que l’autor ha conegut de prop i que, a través dels anys, ha interioritzat profundament. Amb el llibre, ens brinda ara l’oportunitat de compartir-lo amb ell: en tot allò que se’ns presenta com a més captivador i fascinant, però també en tots aquells aspectes que ens parlen de la duresa de la vida a muntanya i de la cara menys amable, i més problemàtica, de la realitat pirinenca actual. Pensem que aquesta mirada particular que caracteritza el llibre, alhora intensa i propera, arrelada en un lloc concret però, alhora, susceptible de ser projectada en múltiples direccions i a escales molt diverses, el dota justament d’un atractiu i d’una vàlua que de cap manera es poden passar per alt.

© Copyright: Joan Tort Donada, 2024.

© Copyright de l’edició: Biblio3W, 2024.

Ficha bibliográfica: TORT DONADA, Joan. Un exemple paradigmàtic de recerca geogràfica a escala local. Biblio3W. Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales. Barcelona: Universidad de Barcelona, 2024, vol. XXIX, nº 1351 [ISSN: 1138-9796].

DOI: <http://doi.org/10.1344/B3W.v29.2024.49000>

